

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti

NOVAC U JUŽNOSLAVENSKOJ I MAĐARSKOJ FRAZEOLOGIJI

Diplomski rad

Student:
Péter Langenthal

Mentor:
dr. sc. Anita Peti-Stantić,
izvanredna profesorica

U Zagrebu, veljača 2014.

SADRŽAJ:

1. Uvod

1.1. Veza između hrvatske i mađarske frazeologije

1.2. Novac

2. Frazeologija

2.1. Definicija frazema kod hrvatskih jezikoslovaca

2.2. Definicija frazema kod mađarskih jezikoslovaca

2.3. Podrijetlo frazema

3. Novac i novčane jedinice

3.1. Novac i novčane jedinice u hrvatskom jeziku

3.2. Novac i novčane jedinice u mađarskom jeziku

4. Podjela frazema

4.1. Imovinsko stanje

4.1.1. Frazemi sa značenjem *imati puno novca*

4.1.2. Frazemi sa značenjem *imati malo novca* ili *uopće nemati novca*

4.2. Frazemi sa značenjem *doći do novca, potrošiti novac*

4.2.1. Frazemi sa značenjem *doći do novca*

4.2.2. Frazemi sa značenjem *potrošiti novac*

4.3. Frazemi kojima se izražava *ušteta*

4.4. Frazemi kojima se izražavaju *vrijednost, količina*

4.4.1. Frazemi kojima se izražava *mala vrijednost ili bezvrijednost*

4.4.2. Frazemi sa značenjem *velika količina novca*

4.4.3. Frazemi kojima se izražava *neprocjenjiva vrijednost*

4.5. Frazemi u kojima sastavnica novac označuje *moć*

4.6. Ljudske osobine u frazemima

4.6.1. Negativne ljudske osobine

4.6.2. Pozitivne ljudske osobine

5. Frazemi izvan podjele

6. Zaključak

7. Literatura, izvori

7.1. Literatura

7.2. Izvori

Ključne riječi: frazeologija, novac, novčana jedinica, mađarski

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada su frazemi vezani uz novac i novčane jedinice. Za ovaj diplomski rad sastavljen je korpus frazeoloških jedinica koje u svojoj strukturi imaju leksem novac, sinonim za istu, dijalektalnu inačicu, ili novčane jedinice. Taj je korpus poslužio kao polazište i temelj u analizi za potrebe ovoga diplomskog rada. Rad je kontrastivan, u njemu se prije svega analiziraju hrvatski i mađarski frazemi. Međutim, frazeme iz sakupljenoga korpusa usporedit ćemo također s frazemima iz drugih južnoslavenskih jezika (u slovenskom, srpskom, makedonskom i bugarskom jeziku).

Ovaj rad neće obuhvaćati frazeme koji se odnose na bogatstvo ili siromaštvo, odnosno na financijsko stanje bez sastavnice novca ili novčane jedinice, nego se analizira uloga, odnosno funkcija novca i novčane jedinice u izabranim frazemima.

U ovom radu pokušat ćemo odgovoriti na pitanje dolazi li u frazemima do promjene značenja pojedinih sastavnica, odnosno sastavnica novac/novčana jedinica, te ako dolazi do promjene značenja, na što se odnosi to novo značenje.

Kao izvor za korpus poslužili su jednojezični i dvojezični frazeološki rječnici hrvatskog¹ i mađarskog² jezika kao i frazeološki rječnici slovenskog³, srpskog⁴, makedonskog⁵ i bugarskog⁶ jezika. Korpus također sadrži frazeme onih hrvatskih dijalekata za koje su dostupni frazeološki rječnici⁷.

¹ Antica MENAC Željka FINK-ARSOVSKI Radomir VENTURIN. *Hrvatski frazeološki rječnik* 2003.

Josip MATEŠIĆ. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* 1982.

Antica MENAC Jurij ROJS. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik* 1992.

Ivana BENDOW. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik* 2009.

Renate HANSEN i dr. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* 1988.

Dalibor VRGOČ Željka FINK-ARSOVSKI *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik : kazalo engleskih i hrvatskih frazema*. 2008.

² BÁRDOSI Vilmos KISS Gábor. *Szólások: 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára*. 2005.

Magyar szótár : szólások, helyezetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. 2003.

O. NAGY Gábor. *Magyar szólások és közmondások*. 1982.

Értelmező szótár+. 2007.

Magyar közmondások és közmondásszerű szólások 1897. (reprint 1990)

O. NAGY Gábor. *Mi fán terem?* 1993.

194 közmondás és szólásmondás pénzről, gazdaságról, gyarapodásról, szegénységről. pregled 14.8.2013.

³ Janez KEBER. *Slovar slovenskih frazemov* 2011.

⁴ Ђорђе ОТАШЕВИЋ. *Фразеолошки речник српског језика* 2012.

Jovan KAŠIĆ [et.al.]. *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-mađarski* 1983.

⁵ Тодор ДИМИТРОВСКИ, Ташко ШИРИЛОВ. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Скопје: Огледало.

⁶ Ани НАНОВА. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Хейзъл. 2005.

⁷ Jela MARESIĆ, Mira MENAC-MIHALIĆ. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* 2008.

Mira MENAC-MIHALIĆ Antica MENAC. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* 2011.

Mira MENAC-MIHALIĆ. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* 2005.

1.1. Veza između hrvatske i mađarske frazeologije

U ovome diplomskom radu analizirat ćemo frazeme dvaju nesrodnih jezika, no ipak ne smijemo zaboraviti činjenicu da su ta dva naroda, tj. Hrvati i Mađari, bili povijesno i kulturološki usko povezani kroz posljednjih tisuću godina, a to je možda važnije od same jezične srodnosti. Naposljetku, frazeologija je više povezana s tradicijom, poviješću i kulturom naroda nego što su to ostala područja vokabulara (Turk 1997:266).

Takoder, ne smijemo zaboraviti da te dvije države funkcioniraju u širem srednjoeuropskom kontekstu, što je možda i važnije od izravnih kulturnih i jezičnih dodira. Veliki broj frazema koji se pojavljuje u hrvatskoj i u mađarskoj frazeologiji istog su značenja te identičnih struktura u slovenskoj, njemačkoj i slovačkoj frazeologiji (Turk 1997:272).

Međutim, u ta dva jezika nailazimo i na tzv. međunarodne frazeme. Takvim frazemima podrijetlo nalazimo u grčkom i latinskom jeziku ili u nekom svjetski poznatom književnom djelu. Tri su mogućnosti – da su ti frazemi u svaki jezik ušli samostalno, kao i to da su ušli u jedan jezik posredstvom drugoga, dakle iz mađarskog u hrvatski ili obrnuto.

1.2. Novac

Definicija je novca prema Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (2005.) sljedeća: „institucionalizirano sredstvo koje vjerovnik na osnovi društvene konvencije ili zakonske obveze prihvaća uzeti od dužnika za pokriće njegovih obaveza koje mogu nastati na osnovi različitih transakcija.“ (sv. 7:756).

Na internetskim stranicama Hrvatske narodne banke nalazi se kratki pregled povijesti novca u svijetu i Hrvatskoj. Prije nastanka prvog novca, za razmjenu robe koristili su se stoka, školjke, krzno, žito, itd. No, razvojem trgovine jačala je potreba za univerzalnim sredstvom za razmjenu, i tako je nastao prvi novac.⁸ Prvi se novac pojavio u državi Lidiji u Maloj Aziji u 7. stoljeću pr. Kr.. Na početku se novac izrađivao od elektruma zlata i srebra ili od zlata, srebra, bronce ili mjedi.⁹ Tragovi svjedoče o tome da su narodi – koji su živjeli na teritoriju današnje Hrvatske – sami kovali novac. Najstariji su novac kovali grčki gradovi u Dalmaciji u 4. stoljeću pr. Kr. (HE 2005, sv. 7:756), a tek su se stoljećima kasnije počeli koristiti prvim

⁸ <http://www.hnb.hr/novcan/hnovcan.htm> pregled 30. 7. 2013.

⁹ <http://www.hnb.hr/novcan/povijest/h-nastavak-2.htm> pregled 30. 7. 2013.

papirnatim novcem. Prvi se papirnati novac u Hrvata pojavio 1778. godine na otoku Pagu. Bio je to tzv. paški asignat. Sve do ranog novovjekovlja novac se izrađivao ručno, a tek od 16. stoljeća počelo se koristiti strojeve za izrađivanje novca. Godine 1102. Hrvatska ulazi u personalnu uniju s Ugarskom, ali zadržava pravo kovati svoj novac.¹⁰ Tako, makar su živjeli u istoj državi više od 800 godina, Hrvati i Mađari nisu imali zajednički novac. Kao što je i puno drugih stvari u povijesti hrvatskih zemalja bilo različito u različitim krajevima današnje Hrvatske, tako ni novac nije bio jedinstven. U uporabi su bili frizatik, dukat, groš, florin, bagatin, dinar, folar, minca, solad, cvancik, itd. Tijekom povijesti je najdulje radila dubrovačka kovnica (HE 2005, sv. 7:757). Kasnije su Hrvati imali zajednički novac s ostalim jugoslavenskim narodima s kojima su živjeli u zajedničkim državama.¹¹ U objema je Jugoslavijama novčani sustav bio dinar (1 dinar = 100 para) (HE 2005, sv. 7:757). Jedinstveni hrvatski novac u Republici Hrvatskoj je relativno mlad. *Kuna* je uvedena 30. svibnja 1994. godine (1 kuna = 100 lipa).¹² Kuna se prvi puta koristila tijekom Drugog svjetskog rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj između 1941. i 1945. godine (1 kuna = 100 banica), međutim taj period u frazeologiji, koja se tiče novca i novčanih jedinica, nije ostavio nikakvoga traga.

Čovjek se svaki dan koristi novcem. Novac je izuzetno važno sredstvo u njegovu životu, ne samo danas nego kroz dugi niz stoljeća tijekom povijesti čovječanstva. Zato nije čudno da sam leksem novac, njegove sinonime te nazive novčanih jedinica u velikom broju nalazimo u frazeologiji. U ovome ćemo radu istraživati frazeme sa sastavnicama koje označavaju novac ili novčane jedinice u hrvatskoj i mađarskoj frazeologiji u usporedbi sa slovenskim, srpskim, makedonskim i bugarskim frazemima. Analizirat ćemo ulogu i funkciju tih leksema, nastojat ćemo odrediti pojavljuju li se u svom osnovnom značenju ili možda kao sastavnice frazema gube svoja značenja.

2. Frazeologija

Frazeologija je relativno mlada grana jezikoslovlja, koja se počela intenzivnije razvijati tek u drugoj polovici prošloga stoljeća. Frazem je osnovna jedinica frazeologije (Fink Arsovski 2006:5). Iako mlada, frazeologija je ipak vrlo razvijena i popularna jezikoslovna disciplina. Sama riječ *frazeologija* potječe iz grčkoga jezika. Leksem *frazeologija* ima dva značenja u jezikoslovlju: s jedne strane označuje samostalnu granu lingvistike, a s druge se pak strane

10 <http://www.hnb.hr/novcan/povijest/h-nastavak-3.htm> pregled 30. 7. 2013.

11 <http://www.hnb.hr/novcan/povijest/h-nastavak-4.htm> pregled 30. 7. 2013.

12 <http://www.hnb.hr/novcan/povijest/h-nastavak-5.htm> pregled 30. 7. 2013.

odnosi na neku određenu podskupinu frazeologije, npr. zoonimska frazeologija, nacionalna frazeologija ili frazeologija nekog pisca (Vidović-Bolt 2011:13).

2.1. Definicija frazema kod hrvatskih jezikoslovaca

Što je frazem? Mnogi su se hrvatski jezikoslovci bavili frazemima, no svi su, manje ili više, dali istu definiciju frazema. Od tih ćemo definicija istaknuti dvije te ih detaljno pregledati i usporediti. S jedne strane vidjet ćemo kako frazeme definira Antica Menac autorica monografije *Hrvatska frazeologija* (2007.) te ćemo s njezinom definicijom usporediti definiciju frazema Marka Samardžije.

Frazem je veza riječi. Antica Menac razlikuje dvije vrste veza riječi, slobodnu i frazeološku (Menac 2007:9). U slobodnoj vezi riječi svaka sastavnica sadrži svoje značenje, npr. *čitati knjigu, čitati novine, pisati knjigu*, ali u frazeološkim vezama riječi, jedna ili više sastavnica gubi svoje značenje ili dolazi do promjene značenja jedne ili više sastavnica. Te veze su gotovi oblici, koje nije sastavio govornik. Frazeološke veze riječi su, dakle, gotove, cjelovite jedinice koje se ostvaruju u govornome procesu. Primjer frazeološke veze je frazem *desna ruka* u kojemu je leksem *desna* izgubila svoje značenje – više ne znači položaj u prostoru. Isto se tako leksem *ruka* više ne odnosi na dio tijela. Iz toga vidimo da značenje frazema ne proizlazi iz zbroja značenja pojedinih sastavnica, već da je značenje fiksno i predstavlja jednu nerazdjeljivu cjelinu, a značenje ovog frazema je '*vjerni pomoćnik*'. Govornik ne može promijeniti sastavnice jer bi tako frazeološka veza izgubila svoje značenje. Na primjeru frazema *oprati uši* isto tako možemo vidjeti da ista veza može biti i slobodna i frazeološka. Samo će nam kontekst ili situacija – u kojoj se veza pojavi – pokazati o kojem je značenju riječ. Dakle, kod slobodne veze značenje frazema *oprati uši* bit će doslovno, a kod frazeološke veze značenje će biti '*ukrotiti uši*' (Menac 2007:11). Antica Menac frazeološku vezu, koja se reproducira u unaprijed određenom obliku, naziva frazemom.

Vrlo jasnu i dobru definiciju frazema pronalazimo u udžbeniku hrvatskog jezika za 4. razred gimnazije. Autor, Marko Samardžija, također razlikuje slobodne i postojane (stalne, čvrste) veze unutar veza riječi. Kao primjer navodi *trn u peti*. U tzv. slobodnoj vezi sastavnice mogu zamijeniti svoja mjesta, može ih se promijeniti, dok u tzv. postojanoj vezi sastavnice gube svoje osnovno značenje i imaju samo jedno zajedničko značenje, no ako promijenimo bilo koju sastavnicu ili čak redoslijed sastavnica u postojanoj vezi, zajedničko se značenje

gubi. Samardžija frazeme definira kao „višečlane jezične jedinice koje se u govornom aktu uvijek reproduciraju kao cjelina“. (Samardžija 1998:93)

Samardžija nabroja četiri uvjeta koje veza riječi mora ispuniti da bi bila frazem. Prvi je uvjet da se ta veza leksema reproducira u govornom aktu kao postojana veza čije članove nije moguće ni zamjenjivati ni ispuštati (Samardžija 1998:94). Drugi je uvjet da se frazem sastoji od najmanje dviju punoznačnica. Te punoznačnice mogu biti najmanje dvije imenice (*kamen smutnje*), imenica i pridjev (*stari lisac*), glagol i imenice (*plaćati danak*), glagol i prilog (*plivati nizvodno*), imenica i prilog (*korak naprijed*), broj i imenica (*jedan korak*) (Samardžija 1998:94). Treći je uvjet, prema Samardžiji, da barem kod jedne od sastavnice frazema dolazi do promjene osnovnog značenja. Značenje frazema nerijetko je potpuno neovisno od značenja sastavnica. Četvrti je uvjet da se frazemi mogu pojaviti u rečenici u svim sintaktičkim funkcijama pa tako frazem može biti na mjestu predikata, subjekta, objekta, priložne oznake, itd. (Samardžija 1998:95).

Antica Menac u poglavlju svoje knjige *Oblik frazema* nabroja tri vrste frazema po obliku. Te tri vrste su fonetska riječ, skup riječi i rečenica¹³ (Menac 2007:18-19). Tu vidimo veliku razliku između dviju definicija, jer Antica Menac ubraja i fonetsku riječ u frazeme. Vezu jedne naglašene, samostalne riječi i jedne nenaglašene, nesamostalne riječi (*bez daljnjega, ispod časti, iz inata*) smatra frazemom (Menac 2007:18). Drugi od četiriju Samardžijinih uvjeta je da je frazem veza riječi koja se sastoji od najmanje dviju punoznačnica (Samardžija 1998:94). Tako prema Samardžijinoj definiciji *i amen, ni u snu, bez pardona, ni kapi, ni riječi, ni za dlaku* nisu frazemi. (usp. Menac-Mihalić Menac 2011:21, Menac-Mihalić 2005:105, Vidović-Bolt 2011:22)

Josip Matešić u predgovoru *Frazeološkog rječnika hrvatskog i srpskog jezika* (1982.) daje definiciju frazema koja se preklapa sa Samardžijinom definicijom. Dakle, Matešić smatra da su frazemi jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspoložujući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) leksemima (Matešić 1982:VI).

Uspoređujući gore navedene definicije, vidimo da se sva obilježja preklapaju, osim onih koja upućuju na broj punoznačnica unutar frazema (Fink 2000:94).

13 Autorice Fink Arsovski (Fink Arsovski, 2006:5), Menac-Mihalić, Menac (2011:21) i Menac-Mihalić (2005:105) smatraju frazemom i vezu jedne autosemantičke i jedne ili dviju sinsemantičkih riječi. I autorica Vidović Bolt prilikom strukturne analize frazema navodi i fonetsku riječ, tj. vezu punoznačnice i jedne ili više nepunoznačnih riječi (Vidović Bolt, 2011:22).

Antica Menac s druge strane kaže da je u leksičkom sastavu frazema moguće izostaviti dijelove, npr. *bez konca (i kraja), to je nešto (sasvim) drugo, od Kulina bana (do dobrih dana)*, itd. (Menac 2007:19). Ona također tvrdi da su neki dijelovi frazema međusobno zamjenjivi sinonimom, npr. *poštena/časna riječ, istući/izlemati/isprebijati na mrtvo ime*, ali zamjenjivi dijelovi nisu uvijek sinonimi, ponekad je riječ o antonimima ili nekoj drugoj vrsti riječi; *spavati kao top/puh/klada/zaklan, pijan kao klada/čep/majka* (Menac 2007:19). Ponovno uočavamo razlike uzimajući u obzir Samardžijinu definiciju. Kod njega je prvi uvjet da članove veza riječi nije moguće ni zamjenjivati ni ispuštati. On te frazeme naziva *frazemskim inačicama*, a prema njegovoj definiciji inačice se najčešće razlikuju jednom sastavnicom. U slučaju da se dva ili više frazema razlikuju jednom sastavnicom, što dovodi do različitog značenja, nije više riječ o inačicama jednog frazema već o dvama posebnim frazemima. Tako primjerice *hladan kao kamen* i *hladan kao mramor* jesu inačice jednog frazema, ali *hladan kao smrt* i *hladan kao kamen* nemaju samo različita značenja, nego i različitu motivaciju, stoga nisu inačice istog frazema (Samardžija 1998:95).

2.2. Definicija frazema kod mađarskih jezikoslovaca

U mađarskom jezikoslovlju istraživanje frazema, tj. frazeologija, ima bogatu tradiciju. Monografiju s naslovom *Magyar Frazeológia* (Mađarska frazeologija) objavio je jezikoslovac, poznati slavist i kroatist, László Hadrovics. U svojem radu tvrdi da je teško povući granicu između frazeologije i sintakse. On razlikuje tri vrste gramatičkih frazema. Prve su od njih čvrste veze riječi. Leksemi u takvoj vezi imaju zajedničko značenje, koje nije jednako zbroju osnovnih značenja leksema sastavnica. Nadalje govori o tome kako moramo pomicati granice klasične frazeologije, s jedne strane prema samostalnoj riječi, s druge strane prema cijeloj rečenici (Hadrovics 1995:28), što je u skladu s definicijom Antice Menac, a proturječi Samardžijinoj definiciji. Hadrovics navodi primjere leksema koji su, još u pramađarskom jeziku, bili sastavnicama višočlanih frazema, no kroz povijest su drugi članovi nestali, a od čitavog frazema ostala je samo jedna punoznačnica koja sama predstavlja frazem. Tako npr. *kimúlt* (nestao) znači da je netko preminuo, a leksem je dio nekadašnje veze riječi *kimúlt e világból*, što označava 'nestao iz ovog svijeta' (Hadrovics 1995:28).

Tamás Forgács u svojoj monografiji *Bevezetés a frazeológiába* (Uvod u frazeologiju) također govori o trima uvjetima koje frazem mora ispunjavati. Prvi je uvjet da je redoslijed članova unutar frazema stalan (Forgács 2007:20). Drugi je uvjet polileksemskost, dakle

frazem sastoji najmanje od dvaju leksema, no oni ne moraju nužno biti punoznačnice, kao po Samardžijinim uvjetima, npr.: *pult alatt* (ispod šanka) '*prodavati nešto ilegalno, protiv pravila*' (Forgács 2007:21). Treći je uvjet, prema Forgácsu, da su frazemi idiomi, tj. da zajedničko značenje veze riječi nije jednako zbroju pojedinih značenja sastavnica, također kao kod Hadrovicsa (Forgács 2007:21). Međutim, mađarski se jezikoslovci ne slažu u jednom pitanju. Neki razlikuju tzv. „prave“ i „neprave“ frazeme (Juhász 1980:83) te samo prave smatraju frazemima, dok neprave smatraju „samo“ stalnom vezom riječi. Pravi su frazemi samo one veze riječi u kojima kod svih sastavnica dolazi do promjene značenja, odnosno zajedničko značenje frazema nije jednako značenju pojedinačnih sastavnica (Juhász 1980:83). Tako je npr. veza riječ *vásárra viszi a bőrét* (nosi svoju kožu na sajam) '*riskira čak i svoj život*' pravi frazem. Svaka sastavnica mijenja značenje, *vásárra viszi* dakle označuje da '*ulazi u opasnu, nesigurnu situaciju*', dok se *bőr* (koža) odnosi na život subjekta frazema. Međutim, veza riječi *a természet lágy ölén* (u mekom krilu prirode) '*vani, u prirodi*' prema mišljenju tih jezikoslovaca nije pravi frazem. Kod drugih jezikoslovaca nema te podjele. Oni smatraju frazemima ne samo prave frazeme, već i neprave (Juhász 1980:84).

Već je spomenuto da se u mađarskoj frazeologiji frazem sastoji od najmanje dvaju leksema, ali i cijela rečenica može postati frazemom (Juhász 1980:90). Tako npr. u rečenici *Szegény ember vízzel főz* (Siromašan čovjek s vodom kuha.) dolazi do promjene značenja cijele rečenice. Značenje te rečenice je '*koristimo se onim sredstvima koja su nam dostupna*' (Juhász 1980:90).

Vrlo je važno spomenuti da neki mađarski jezikoslovci i poslovice i izreke smatraju frazemima, a takav se stav pojavljuje i u većini frazeoloških rječnika, dok u hrvatskom jezikoslovlju to nije slučaj. Frazeologija se ne bavi poslovicama, o čemu izričito govori Antica Menac (2007:112). Jedan od najvažnijih mađarskih jezikoslovaca koji se bave frazemima, Gábor O. Nagy, poslovice ne smatra frazemima (Juhász 1980:91) također ni Hadrovics (Hadrovics 1995:237), ali drugi jezikoslovac Forgács i poslovice ubraja među frazeme. Takvi su primjeri npr. *Kétszer ad, aki gyorsan ad.* (Dva puta daje onaj, koji brzo da.), *Itt van a kutya elásva.* (Tu je pas pokopan), itd. (Forgács 2007:21). U tom tretmanu poslovica vidimo najveću strukturnu razliku između dviju frazeoloških praksi. Ta razlika je dosta otežala rad i proces prikupljanja frazema. Nastojao sam izostaviti mađarske poslovice iz korpusa, no granica između frazema (po hrvatskoj definiciji) i poslovica je jako tanka, pogotovo u mađarskoj frazeologiji, gdje dio poslovice može postati frazemom, npr. *ajándék lónak ne nézd a fogát* (poklonjenom konju ne gledaj u zube) ili samo *ajándék ló* (poklonjeni konj) (Hadrovics 1995:29).

2.3. Podrijetlo frazema

Antica Menac dijeli frazeme u dvije skupine po podrijetlu. U prvoj su skupini tzv. Nacionalni ili svoji frazemi, a drugoj su internacionalni ili posuđeni frazemi. Nacionalni su frazemi nastali u krilu jednog određenog jezika, dok su posuđeni frazemi nastali u drugom jeziku. Neki su od njih sasvim ili djelomično prevedeni, a neki nisu. Hrvatski nacionalni frazemi su u većini slučajeva za druge narode nerazumljivi i neprevodljivi, npr. *i mirna Bosna, gdje je i Bog rekao laku noć*.

S druge strane autorice Menac-Mihalić i Menac govore o međunarodnoj frazeologiji (Menac-Mihalić, Menac 2011:19). Frazemi se posuđuju iz jednog jezika u drugi, tako da postoji izravno, besprijevodno prenošenje (Menac 2007:111), npr. iz latinskog jezika *ab ovo*, *alma mater*, *alter ego*, iz engleskog *fair play*, *fifty-fifty*, iz francuskog *l'art pout l'art* te iz talijanskog *salto mortale*. Drugi je način preuzimanja frazema kalkiranje, tj. njihovo doslovno prevođenje. Budući da govorimo o međunarodnoj frazeologiji, primjere ćemo navesti na više jezika, između ostalog i na mađarskom. Primjeri iz latinskog jezika *ferro ignique*, njem. *mit Feuer und Schwert*, hrv. *ognjem i mačem*, mađ. *tűzzel vassal*, ili lat. *crocodili lacrimae*, njem. *Krokodilstränen*, hrv. *krododilske suze*, mađ. *krokodilkönnyek*, putem biblijskih tekstova lat. *oculum pro oculo et dentem pro dente*, njem. *Auge um Auge, Zahn um Zahn*, hrv. *oko za oko, zub za zub*, mađ. *szemet szemért, fogat fogért*. Izvor može biti i citat iz međunarodno poznatog književnog djela (osim Biblije), npr. Buffonova rečenica *le style c'est l'homme* na hrvatskom poznata kao *stil je sam čovjek*, a na mađarskom *a stílus az ember maga* (Menac 2007:110-121).

Antica Menac podijelila je frazeme po njihovu podrijetlu ne samo prema kriteriju nacionalnog ili stranog pripadanja, već i prema tome s kojeg područja dolaze izrazi na temelju kojih su nastali frazemi. Neki su frazemi citati iz književnih djela. To može biti citat iz nacionalne književnosti, kao u Hrvata prvi stih Gundulićeva spjeva *o lijepa, o draga, o slatka slobodo*, ili kao kod Mađara zadnji redak drame Imrea Madácha „*Küzdj és bízva bízzál!*“¹⁴. Frazemi preuzeti iz književnih djela mogu biti prevedeni s drugih jezika, npr. Shakespeareova rečenica iz drame *Hamlet* koja je poznata i na hrvatskom *biti il' ne biti*, a i na mađarskom jeziku *lenni vagy nem lenni* (Menac 2007:16).

14 U hrvatskom prijevodu: „*Rekoh čovječe: bori se – i vjeruj!*“ U: Imre Madách: *Čovjekova tragedija*, : Zagreb : Filozofski fakultet u Zagrebu, Katedra za hungarologiju : FF press, 2011: 198. str.

Neki su frazemi nastali na bazi leksika različitih znanosti, struka. Ti su frazemi također međunarodni, npr. hrv. *lančana reakcija*, mađ. *láncreakció* ili hrv. *svesti na zajednički nazivnik*, mađ. *közös nevezőre jut*. Neki su frazemi s područja glazbe, npr. hrv. *davati ton*, mađ. *megadja a hangot*, s područja kazališta, npr. hrv. *igrati glavnu ulogu*, mađ. *főszerepet játszík*, s područja sporta, npr. hrv. *udarac ispod pojasa*, mađ. *övön aluli ütés*, s područja pomorstva, npr. hrv. *zaploviti u druge vode*, mađ. *más vízekre evez* (Menac 2007:17).

U zadnje vrijeme frazemi dolaze čak i iz međunarodnog političkog života, npr. engl. *cold war*, hrv. *hladni rat*, mađ. *hidegháború*, ili engl. *iron curtain*, hrv. *željezna zavjesa*, mađ. *vasfüggöny* (Menac 2007:122).

Samardžija frazeme prema podrijetlu također dijeli u dvije skupine razvrstavajući ih kao – nacionalne i prevedene frazeme. Međutim, on govori o najstarijim frazemima koji su nastali još u praindoeuropskom jeziku, odnosno u praslavenskom jeziku. Frazeme koji su nastali na području Hrvatske i nose jasna nacionalna obilježja naziva nacionalnim frazemima. Među prevedenim frazemima posebno spominje frazeme biblijskog podrijetla. Također govori o frazemima koji su ostali u izvornome obliku, dakle o neprevedenim frazemima, npr. *take it easy* (Samardžija 1998:100-101).

3. Novac i novčane jedinice

Izabrao sam 9 hrvatskih, 8 mađarskih, 3 srpska, 4 slovenska te 2 makedonska i 6 bugarskih leksema koji označavaju novac ili novčane jedinice. Te ću lekseme analizirati u frazemima. Bitno je upoznati na njihova značenja kako bismo kasnije vidjeli pojavljuju li se oni u frazemima u svome osnovnom značenju ili pak dolazi do promjene značenja. No, u velikom broju slučajeva nemoguće je odrediti točno značenje sastavnica s novcem ili novčanim jedinicama u frazemima. Detaljno analiziram lekseme sa značenjem novac ili novčana jedinica u dvama glavnim jezicima ovog rada, tj. u hrvatskom i mađarskom jeziku.

3.1. Novac i novčane jedinice u hrvatskom jeziku

Među leksičkim jedinicama koje sam izabrao za daljnju analizu nalazimo lekseme koji pripadaju standardnom hrvatskom jeziku, nekom hrvatskom dijalektu ili čak žargonu. Leksemi su sljedeći: *novac*, *lova*, *para*, *groš*, *dinar*, *krajcar*, *kinta*, *munita*, *šoldo*.

Leksem *novac* prema Hrvatskom jezičnom portalu ima tri značenja¹⁵: „1. sredstvo plaćanja u kovanim ili papirnatim komadima u raznim vrijednostima (apoenima) ... 2. a. pojedini komad kovanog novca b. neki iznos u novcu ... 3. *meton.* bogatstvo, posjedovanje novca“. Kao sinonimi su navedeni *novčić* i *para*. Leksem *novac* je slavenskog podrijetla, dolazi od pridjeva *nov*.

Međutim, teško je povući granicu između leksema koji označavaju sam *novac* i onih koji se odnose na novčane jedinice, kao primjerice kod leksema *para*. On s jedne strane označava novčanu jedinicu, tj. stoti dio dinara¹⁶, a s druge strane u žargonu *para* označava *novac*. Često se pojavljuje u frazemima u obama značenjima, a u nekim slučajevima je vrlo teško, čak i nemoguće, odrediti u kojem se značenju javlja. Leksem *para* je perzijskoga podrijetla, no u hrvatski je jezik ušao turskim posredništvom. Na sličnu situaciju nailazimo gledajući značenja leksema *groš*. Leksem *groš* je, s jedne strane „novac različite vrijednosti u razna vremena i u raznim zemljama“, dakle novčana jedinica, a s druge strane, u razgovornom jeziku označava sitan *novac*, sitnu vrijednost. Kao sinonim se navodi *para*. Hrvatski leksem *groš* dolazi od njemačkog *Groschen*, što na njemačkom jeziku također označava novčanu jedinicu. Isto tako, iz njemačkog jezika dolazi leksem *krajcar* (ima više pravopisnih oblika *krajcer*, *krajcara*) koji se više ne koristi u aktivnom vokabularu, ali je ipak ostao u nekoliko frazema, a označuje novčanu jedinicu, stoti dio forinte, isto kao i na njemačkom jeziku leksem *Kreuzer*.

Dinar je bio „osnovna novčana jedinica u mnogim zemljama u prošlosti i sadašnjosti“, međutim u razgovornome jeziku može značiti i „novac kao vrijednost, novac uopće“ ili „komad kovanog novca bez obzira na osnovnu jedinicu“. U frazemima nalazimo i po obliku jako sličan leksem *denar* koji označava stari rimski, odnosno srednjovjekovni *novac*. Oba leksema dolaze od latinskog leksema *denarius*.

Leksemi *kinta* i *lova* pripadaju tzv. slengu u hrvatskom jeziku. Oba označavaju *novac*. *Kinta* dolazi iz albanskog jezika. *Kintar* je naziv albanskog novca, dok *lova* dolazi iz romskog jezika. Leksemi *šoldo* i *munita* (*munida*) pripadaju hrvatskim dijalektima, a oba označavaju *novac* (Petrić 2008:188,335 te Klaić 2002:916).

Nova novčana jedinica *lipa*, koja se pojavila nedavno, prije svega 20 godina, još nije stigla sasvim preuzeti mjesto „stare“ novčane jedinice *pare*, barem što se tiče onih frazeoloških rječnika kojima sam se koristio za korpus ovoga rada. Zamjena i promjena sastavnica je dug proces. Makar su se na internetu, u svakodnevnoj uporabi i u novinama

¹⁵ Definicije su svih hrvatskih primjera, ako nije drugačije navedeno, iz Hrvatskog jezičnog portala.

¹⁶ Dinar se koristio u SFR Jugoslaviji, a onda je kasnije kratko postojao hrvatski dinar u Republici Hrvatskoj.

pojavi frazemi s leksomom lipa, u frazeološkim rječnicima hrvatskog jezika još ih nema. Ista je situacija i sa (staro-)novim novcem *kunom* – ni ona se još nije pojavila u frazemima. Napomenimo i to da su manje, tj. sitne novčane jedinice, puno češće u frazemima.

3.2. Novac i novčane jedinice u mađarskom jeziku

Tražeci mađarske izraze za novac i novčane jedinice trudio sam se pronaći ekvivalentne izraze koji u što većoj mjeri odgovaraju izabranim hrvatskim izrazima. Neki su čak isti. Izabrao sam sljedeće lekseme sa značenjem novac ili novčana jedinica: *pénz*, *kézpénz*, *lové*, *forint*, *fillér*, *fitying*, *garas*, *krajcár*. Kao i na hrvatskom, tako sam i na mađarskom jeziku izabrao izraze koji s jedne strane označavaju novac, a s druge se strane odnose na novčane jedinice.

Mađarski leksem *pénz* na hrvatskom jeziku znači 'novac'. Prema jednojezičnom rječniku mađarskog jezika znači: mjerilo vrijednosti, sredstvo za sredstvo razmjene, 'kovanica', 'novčanica', no znači i 'bogatstvo', 'imanje', 'dobro' (MÉK 2003:1072). Leksem *pénz* je slavenskog podrijetla i dolazi od leksema *penez* (*pjenéz*)¹⁷ (TESZ 1976:156-157). Leksem *kézpénz* na hrvatskom jeziku znači 'gotovina', a u doslovnom prijevodu znači 'gotov novac' (*kész+pénz*). *Kézpénz* je sredstvo plaćanja, tj. kovanica ili novčanica koja je odmah na raspolaganju (MÉK 2003:657). Za razliku od hrvatskog izraza gotovina, koji uopće nisam pronašao u frazemima, mađarski *kézpénz*, makar vrlo rijetko, ipak postoji u frazeologiji. Leksem *lové*, kao i hrvatski leksem *lova*, pripada slengu. Podrijetlom je, kao i *lova*, iz romskog jezika (MÉK 2003:845).

Forint označava novčanu jedinicu forinta. *Forint* je tijekom povijesti bio službeni novac u više država. U Mađarskoj je i danas osnovna novčana jedinica (MÉK 2003:410). Leksem *forint* dolazi od talijanskog leksema *fiorino* koji označava cvijet. U Firenci se na prvim kovanicama nalazilo cvijeće. Istu riječ nalazimo i u njemačkom *Florin*, engleskom *florin*, nizozemskom *florijn* te u ruskom jeziku *флорин* (TESZ 1967:953). Riječ *fillér* također označava novčanu jedinicu, i to sitan novac (100 filléra = 1 forint). Međutim s druge strane označava novac malene vrijednosti (MÉK 2003:393). *Fillér* dolazi od njemačkog leksema *vierer* koji ima dva posve različita značenja – znači četvorku i sitan novac (TESZ 1967:910). Leksem *fillér* ćemo, bar u ovome radu, na hrvatski jezik prevesti kao 'para'.

¹⁷ Leksem *penez* i danas postoji u nekim, uglavnom sjevernim dijalektima hrvatskog jezika.

Leksem *fitying* označava novčanu jedinicu koja nikada nije bila u uporabi u Mađarskoj. Taj leksem znači novac koji vrijedi jako malo ili ništa, a koristi se samo u razgovornom jeziku (MÉK 2003:396). Mađarski leksemi *garas* i *krajcár* u potpunosti odgovaraju hrvatskim izrazima *groš* i *krajcar*. Mađarski leksem *garas* kao i hrvatski *groš*, označava povijesnu novčanu jedinicu, međutim u današnjem razgovornom jeziku znači malo novca (MÉK 2003:434). *Krajcár* (po starom pravopisu *krajczár*) također ima dva značenja. Prvo se povijesno značenje odnosi na novčanu jedinicu male vrijednosti iz 19. stoljeća, dok se drugo značenje u razgovornom jeziku odnosi na malo vrijedan sitan novac (MÉK 2003:768).

4. Podjela frazema

Za diplomski rad sam sakupio korpus frazema sa sastavnicom novac ili novčana jedinica. Velik dio frazema preklapa se u hrvatskom i mađarskom jeziku, pogotovo u prvoj skupini moje podjele. Kao što je već rečeno izvori za korpus bili su jednojezični i višejezični, uglavnom frazeološki rječnici hrvatskog i mađarskog jezika. Korpus sadrži devedesetak hrvatskih i osamdesetak mađarskih frazema, a osim njih petnaestak slovenskih, tridesetak srpskih, pedesetak makedonskih i bugarskih frazema.

Frazeme sam po značenju podijelio u skupine. Usporedio sam značenja i oblike frazema na različitim jezicima. Mađarske sam frazeme doslovno preveo na hrvatski jezik kako bismo što lakše vidjeli od kojih se leksema frazemi točno sastoje te kakva im je struktura.

4.1. Imovinsko stanje

U prvoj se skupini nalaze frazemi koji se odnose na imovinsko stanje. Nije iznenađujuće da se velik dio frazema sa sastavnicom novac ili novčana jedinica odnosi na novčano, tj. imovinsko stanje, zbog prvog značenja tih leksema.

Skupina ima dvije podskupine. U prvoj su podskupini frazemi koji označavaju nečije posjedovanje i raspolaganje s puno novca. U drugoj podskupini nalaze se frazemi koji označavaju nečije neimanje ili posjedovanje jako malo novca.

4.1.1. Frazemi sa značenjem *imati puno novca*

U ovoj podskupini ima najviše frazema sa sastavnicom novac, a to znači da ti frazemi sadrže ili sam leksem novac, neki njegov sinonim ili sintagmu novčana jedinica koja u ovom slučaju označava novac. Dakle, značenje tih sastavnica odgovara značenju koje se nalazi u rječnicima.

Među tim frazemima često nailazimo na usporedbe poput: *ima (toliko) novca kao...* Takvih frazema u ovoj podskupini ima najviše.

- imati novaca kao pljeve (HSFR 1992:55)
- imati novaca kao blata (HSFR 1992:55)
- imat novaca ka blata (FIG 2005:250)
- imat novaca ka govana (FIG 2005:250)
- imat novaca ka škallje (FIG 2005:250)
- imat novaca ka šušnja (FIG 2005:250)
- imeti nočine kak pleve (FKG 2008:262)

Isti, odnosno vrlo slični frazemi, pojavljuju se i s leksemom *para*:

- imati para kao pljeve (HSFR 1992:55)
- imati para kao blata (HSFR 1992:55)
- imat para ka blata (FIG 2005:262)
- imat para ka govana (FIG 2005:262)
- imat para ka škallje (FIG 2005:262)
- imat para ka šušnja (FIG 2005:262)
- jemati para ka Rockefeller (FSG 2011:121)

Isti se frazemi prijavljuju u splitskom dijalektu, ali s leksemom *šoldi*:

- jemati šoldi ka blata (FSG 2011:158)
- jemati šoldi ka govana (FSG 2011:158)
- imat šoldi ka škallje (FIG 2005:262)
- imat šoldi ka šušnja (FIG 2005:262)

Isti se model može naći i među mađarskim frazemima¹⁸, premda puno rjeđe:

- annyi a pénzre, mint a pelyva [ima novca kao pljeve] (MSZT 2004:858)

Isti frazem na slovenskom jeziku gasi:

- imeti veliko denarja kot pečka (HSFR 1992:55)

Vidimo da i značenja i oblici frazema potpuno odgovaraju frazemu *imati novca kao pljeve*. Međutim, na slovenskom jeziku ima još frazema istog modela *imati novca kao...* :

- imeti denarja kot vrag toče (SSF 2011:160)

Međutim, što se makedonskog i bugarskog jezika tiče, u korpusu nema frazema na tim jezicima koji bi pripadali ovom modelu.

Česta slika koja se pojavljuje u frazemima toga tipa jest da netko ima toliko novca da već pliva u njemu.

- plivati u novcu (HFR 2003:196; HEFR 2009:156)
- plivat u parama (FSG 2011:121)
- plivat u šoldiman (FSG 2011:158)

Zanimljivo je primijetiti da posve isti model postoji i u mađarskom, kao i u srpskom jeziku:

- úszik a pénzben [pliva u novcu] (KSZP)
- пливати у новцу (FRSJ 2012:569)
- пливати у парама (FRSJ 2012:569)
- ваљати се у новцу (FRSJ 2012:569)
- ваљати се у парама (FRSJ 2012:569)

¹⁸ Doslovni se hrvatski prijevodi mađarskih frazema nalaze u uglatim zagradama iza svakog navedenog frazema.

Ostali frazemi koji se pojavljuju u ovoj podskupini su različitih modela. U hrvatskim i mađarskim frazemima važni su s jedne strane količina i položaj novca. Ali s druge strane novac postaje vršitelj radnje – bode, žulja, diže, isteže.

Hrvatski:

- ne znati što bi s novcem (HEFR 2009:156)
- lova do krova (HFR 2003:154; HEFR 2009:127)
- žuljaju novci koga (HNFR 1988:150; FIG 2005:250)
- pun para ka šipak zrna (FIG 2005:263)
- bodu se novci komu (FIG 2005:250)
- žuljadu šoldi koga (FSG 2011:158)

Mađarski:

- tele van pénzzel [pun je novca] (MSZT 2004:275)
- tetves a pénztől [ušljiv od novca] (MSZT 2004:275)
- felveti a pénz [diže ga novac] (ÉSZ2 2007:1253)
- majd felvet a pénz [skoro da me digne novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- pénz ágaskodik a zsebéből [ispruža se novac iz njegovog džepa] (MSZT 2004:274)

Slovenski, makedonski i bugarski frazemi iz korpusa koji pripadaju ovoj podskupini:

- imeti poln žep denarja (SSF 2011:160)
- полн е пари (FRM 2008:326)
- бие ме парата (FRB 2005:32)
- гребѝ парите катo с шиник (FRB 2005:148)

Jedini frazem u ovoj podskupini koji se pojavljuje na hrvatskom jeziku sa sastavnicom novčana jedinica:

- imati lijep krajcar (FRHS 1982:274)

Dok veza riječi *imati krajcar* označuje to da netko ima jedan krajcar, u slučaju veze riječi *imati lijep krajcar* dolazi do promjene značenja. Frazem više ne znači da netko ima jedan lijep krajcar, već da '*ima dosta novca*' (FRHS 1982:274).

Primjeri pokazuju da su motivi tih frazema slični, često i jednaki frazemima sa značenjem '*imati puno novca*' i u hrvatskom i u mađarskom jeziku. U nekim slučajevima čak imaju i potpuno isti oblik, npr. *biti pun novca*, *plivati u novcu*.

Međutim, veliku razliku nalazimo između hrvatskih i mađarskih frazema kod modela frazema *spavati/ležati na novcu*. Dok u hrvatskom jeziku niz frazema označava da je netko bogat, ima mnogo novca (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003:196.; Menac-Mihalić 2005:262.; Marešić, Menac-Mihalić 2008:262), u mađarskom ima potpuno drugo značenje.

- ležati na novcu (HFR 2003:196; FRHS 1982:395; HNFR 1988:335)
- ležati na parama (HFR 2003:196; FRHS 1982:452; FRSM 1983:60; HNFR 1988:384)
- spavati na novcu (HFR 2003:196; HNFR 1988:336)
- spavati na šoldiman (FSG 2011:158)
- spati na nofće (FKG 2008:135)

I u srpskom i makedonskom jeziku nailazimo na frazeme istog modela:

- лежати на новцу (FRSJ 2012:569)
- седети на новцу (FRSJ 2012:569)
- спавати на новцу (FRSJ 2012:569)
- лежи на пари (FRM 2008:324)
- седи на пари (FRM 2008:324)
- на пари лежи (FRM 2008:324)
- спие на пари (FRM 2008:324)

U mađarskom jeziku frazem *ül a pénzén* (sjedi na svom novcu) uz sebe veže negativne konotacije, a odnosi se na čovjeka koji ne mora nužno imati puno novca, ali koji ono što ima ne troši, koji je škrt (Bárdosi 2004:275). S druge strane vidimo da srpski frazem *sedeti na novcu* ima iste sastavnice te isti oblik, ali potpuno suprotno značenje od mađarskog frazema. Možemo, dakle, zaključiti da je riječ o tzv. *lažnim prijateljima* što je inače vrlo rijetka pojava u frazeologiji.

4.1.2. Frazemi sa značenjem *imati malo novca ili uopće nemati novca*

U prethodnoj je podskupini bilo najviše frazema sa sastavnicom *novac*, a u ovoj podskupini nailazimo samo na jedan takav tip frazema u hrvatskome jeziku sa svega nekoliko primjera (uz varijante *dlake/perje*). Ovaj model sukladan je modelu iz prijašnje podskupine, jer se u njemu također količina novca uspoređuje s nekim drugim pojavnostima koje mogu, a i ne moraju biti iz svakodnevnog života, npr. *imati novca kao žaba dlaka* ili *perja*, dakle uopće nemati novca. Naravno, leksem *novac* u tim se frazemima pojavljuje u svom prvobitnom značenju.

Taj model nalazimo u sljedećim frazemima na hrvatskom jeziku:

- *imat novaca ka žaba dlaka* (FIG 2005:250)
- *imat para ka žaba dlaka* (FIG 2005:262)
- *jemati šoldi ka žaba dlak* (FSG 2011:158)
- *imeti novac kak žaba perja* (FKG 2008:136)

Isti model postoji i u mađarskom jeziku, a pretraženom je u korpusu nađen jedan primjer

- *annyi a pénze, mint békán a toll* [toliko ima novca kao perja na žabi] (MSZT 2004:858)

Osim tih frazema u korpusu nailazimo i na frazem koji nije oblikovan prema tom modelu. On sadrži leksem *kinta*, za koji smo ranije rekli da je sinonim leksema *novac*, makar nije dio standardnog hrvatskog jezika. Ovaj frazem pripada križevačko-podravskoj frazeologiji (Maresić, Menac-Mihalić 2008:105). On je manje idiomatičan i djelomično desemantiziran – samo je u sastavnici *kinta* došlo do promjene značenja:

- *nemati ni kinte* (FKG 2008:105)

U splitskoj frazeologiji također nailazimo na frazem koji označava da netko ima malo novca. U frazemu se nalazi izraz *šoldo*, dijalektalni sinonim leksema *novac* (Menac-Mihalić Menac 2011:158).

- *bit suv sa šoldiman* (FSG 2011:158)

Međutim, u mađarskom jeziku, što se tiče frazema sa sastavnicom *novac*, u korpusu nailazimo na jedan jedini frazem koji pripada ovoj podskupini. Ovaj frazem je zapravo negacija frazema iz prve podskupine ove skupine *felveti a pénz*.

- nem vet fel a pénz [ne digne me novac] (MSZT 2004:274)

Frazem označuje da netko teško, skromno živi i da ima ograničena financijska sredstva.

Za razliku od prijašnje podskupine, u ovoj podskupini ima puno manje frazema sa sastavnicom *novac*, a više frazema sa sastavnicom *novčana jedinica*. Najčešći su frazemi modela *nemati ni(+atribut)+novčana jedinica u genitivu* koji bez iznimke označavaju da netko uopće nema novca. Na iste ili jako slične frazeme nailazimo i u hrvatskom i u mađarskom jeziku. U ovim frazemima leksem *novac* te njegovi sinonimi i dalje dolaze u svom prvom značenju.

- nemati ni prebijene pare¹⁹ (HSFR 1992:61, HNFR 1988:385)
- nemati ni prebite pare (HNFR 1988:385)
- nemati ni kršene pare (FRSM 1983:60; HNFR 1988:385)
- nemati ni prebijene krajcare (FRSM 1983:274)
- nemati ni groša (HNFR 1988:150)
- nemati ni prebijena groša (HNFR 1988:150)

U mađarskom imamo puno više varijacija:

- nincs egy árva fillérje sem [nema ni sirote pare] (MSZT 2004:100; SZL 2005:56)
- nincs egy lyukas garasa sem [nema ni probušenog groša] (MSZT 2004:111; SZL 2005:64)
- nincs egy árva fityingje sem [nema ni sirotog penija] (MSZT 2004:101; SZL 2005:56)
- nincs egy árva garasa sem [nema ni sirotog groša] (MSZT 2004:111; SZL 2005:64)
- nincs egy árva krajcárja sem [nema ni sirotog krajcara] (MSZT 2004:195)
- nincs egy huncut fillérje sem [nema ni šaljive pare] (MSZT 2004:100; SZL 2005:56)
- nincs egy huncut fityingje sem [nema ni šaljive penija] (MSZT 2004:101; SZL 2005:56)

¹⁹ Veza riječi *prebijena para* je, inače, jako česta u frazemima, kako ćemo još kasnije vidjeti. Npr.: *ne vrijedi ni prebijene pare, ne dobiti ni prebijene pare* i sl. ne samo u hrvatskom već i u slovenskom i u srpskom jeziku.

- nincs egy huncut garasa sem [nema ni šalživog groša] (MSZT 2004:111; SZL 2005:64)
- nincs egy huncut krajcárja sem [nema ni šalživog krajcara] (MSZT 2004:195)
- nincs egy megveszekedett fillérje sem [nema ni bijesne pare] (MSZT 2004:100; SZL 2005:56)
- nincs egy megveszekedett fityingje sem [nema ni bijesnog penija] (MSZT 2004:101; SZL 2005:56)
- nincs egy megveszekedett garasa sem [nema ni bijesnog groša] (MSZT 2004:111; SZL 2005:64)
- nincs egy megveszekedett krajcárja sem [nema ni bijesnog krajcara] (MSZT 2004:195)

Također, i u slovenskoj i srpskoj frazeologiji nailazimo na velik broj frazema ovog modela:

- ne imeti niti krajcarja (SSF 2011:396)
- ne imeti niti počenega groša (HSFR 1992:61)
- ne imeti niti prebite pare (SSF 2011:665)
- немати ни динара (FRSJ 2012:209)
- немати ни пребите паре (FRSJ 2012:639)
- немати ни пробијене паре (FRSJ 2012:639)
- немати ни пробите паре (FRSJ 2012:639)
- немати ни шупље паре (FRSJ 2012:639)

Ovaj je model čest i u makedonskom i bugarskom jeziku. U makedonskim frazemima nalazimo sastavnice *пари* i *денар*:

- ни денар нема (FRM 2003:251)
- пукнат денар нема (FRM 2003:251)
- нема скршен денар (FRM 2003:251)
- нема ни скршена пара (FRM 2008:322)
- нема ни пара ни половина (FRM 2008:325)
- нема ни пукната пара (FRM 2008:325)
- нема ни скршена пара (FRM 2008:325)
- нема пара половина (FRM 2008:325)
- пара скршена нема (FRM 2008:325)

U bugarskim frazemima osim sastavnice *novac*, tj. *пари*, nailazimo na više novčanih jedinica kao što su *бан*, *грош*, *лев*, *петак*. Također, u tim frazemima nalazimo bogat izbor atributa:

- нямам пребита пара (FRB 2005:554)
- нямам пукната пара (FRB 2005:554)
- нямам пукнат бан (FRB 2005:554)
- нямам пукнат грош (FRB 2005:554)
- нямам пукнат петак (FRB 2005:554)
- нямам пукнат лев (FRB 2005:554)
- нямам спукана пара (FRB 2005:555)
- нямам спукан бан (FRB 2005:555)
- нямам спукан грош (FRB 2005:556)
- нямам спукан лев (FRB 2005:556)
- нямам счупена пара (FRB 2005:556)
- нямам счупен бан (FRB 2005:556)
- нямам счупен грош (FRB 2005:556)
- нямам счупен лев (FRB 2005:556)
- нямам счупен петак (FRB 2005:556)

U svakom od jezika koji su uzeti u obzir za ovaj korpus postoje frazemi koji pripadaju modelu (*biti/ostati*)+*bez*(+atribut)+*novčana jedinica u genitivu*. Atributi su i u ovom modelu, kao i u prethodnom, manje-više isti. Model ima nekoliko inačica:

Hrvatski:

- biti bez prebijene pare (HFR 2003:214; HNFR 1988:384)

Mađarski:

- egy fillér nélkül [ostaje bez i jedne pare] (MSZT 2004:100)

Slovenski:

- biti brez prebite pare (SSF 2011:664)
- brez prebite pare (SSF 2011:664)
- ostati brez prebite pare (SSF 2011:665)

Srpski:

- бити без пребите паре (FRSJ 2012:639)
- бити без пробијене паре (FRSJ 2012:639)
- бити без пробите паре (FRSJ 2012:639)
- бити без шупље паре (FRSJ 2012:639)

Makedonski:

- без пара (FRM 2008:322)
- без пет пари (FRM 2008:322)

Bugarski:

- без пребита пара съм (FRB 2005:29)
- без пребиена пара съм (FRB 2005:29)
- без пукната пара съм (FRB 2005:29)
- без пукната пара оставям (FRB 2005:29)
- без пукнат бан съм (FRB 2005:30)
- без пукнат грош съм (FRB 2005:30)
- без пукнат грош оставям (FRB 2005:30)
- без пукнат лев оставям (FRB 2005:30)
- без пукнат лев съм (FRB 2005:30)
- без скършена пара съм (FRB 2005:30)
- без спукана аспра съм (FRB 2005:30)
- без спукана пара съм (FRB 2005:30)
- без спукан бан съм (FRB 2005:30)

- без спукан грош съм (FRB 2005:30)
- без спукан лев съм (FRB 2005:30)
- без спукан петак съм (FRB 2005:30)
- без счупена пара съм (FRB 2005:31)
- без счупен бан съм (FRB 2005:31)
- без счупен грош съм (FRB 2005:31)
- без счупен лев съм (FRB 2005:31)
- без счупен петак съм (FRB 2005:31)

4.2. Frazemi sa značenjem *doći do novca, potrošiti novac*

Također, u korpusu se u velikom broju nalaze frazemi koji su povezani s nabavljanjem novca, ali i njegovom potrošnjom.

4.2.1. Frazemi sa značenjem *doći do novca*

U prvoj podskupini su frazemi koji se odnose na to kako netko može doći do novca, odnosno do kojih svota se može doći. Frazemi povezani s uštedom čine posebnu skupinu. U ovoj podskupini ima najmanje frazema. Svaki frazem ove skupine ima sastavnicu novac ili koji njegov sinonim u svom prvobitnom značenju.

Frazemi koji izražavaju da '*netko dobije novac*', ali se ne zna je li ga dobio na lak ili težak način niti koliko je novca dobio²⁰:

- pénzt lát [vidi novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- pénz áll a házhoz [novac dolazi do kuće] (MSZT 2004:275; ÉSZ2 2007:1252)
- pénzt hoz a konyhára [donosi novac u kuhinju] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)

²⁰ U korpusu se nalaze dva slična frazema u bugarskom jeziku: пипвам парата (FRB 2005:651), удрям парата (FRB 2005:917)

Frazemi sa značenjem '*lako doći do novca*', imaju negativnu konotaciju:

- dići lovu na brzinu (HEFR 2009:127)
- mlatiti pare (HNFR 1988:385)
- namlatiti se para (HNFR 1988:385)

- csak úgy dől a pénz [samo tako novac pada] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- dől hozzá a pénz [na njega pada novac] (ÉSZ2 2007:1252)

Frazem na makedonskom jeziku sa značenjem '*lako dobiti novac*':

- накалапи пари (FRM 2008:324)

Doći do veće količine novca:

- zaraditi lijepo pare (FRSH 1982:777; HNFR 1988:663)
- zaraditi velike pare (FRSH 1982:777; HNFR 1988:663)

- nagy pénzeket szakít le [odcijepi velike novce] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- sok pénz üti a markát [puno novca mu udari dlan] (MSZT 2004:275; SZL 2005:167)

Neočekivano dobiti novac:

- talált pénz [nađen novac] (MSZT 2004:275; SZL 2005:168)

Navedeni frazem označuje da netko neočekivano dobije novac za koji je već mislio da ga nikad neće dobiti (Bárdosi–Kiss 2005:168).

4.2.2. Frazemi sa značenjem *potrošiti novac*

U sljedećim frazemima vidimo da se novac može potrošiti racionalno, pažljivo, pametno. Međutim, novac se može potrošiti nepromišljeno, neodgovorno, uzaludno. Osim toga, u frazemima se pojavljuju i oni koji uopće ne mogu zadržati novac ni na kratko vrijeme.

Navodimo frazeme sa značenjem '*pažljivo potrošiti novac*' sa sastavnicom novčana jedinica:

- brojati svaku paru (HEFR 2009:171)
- drhtati nad svakom parom (HEFR 2009:171)
- megnézi, hová teszi a pénzt [pogleda gdje stavi novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- дрхтати над сваким динаром (FRSJ 2012:209)

U tim frazemima leksem *para* ima svoje prvobitno značenje, tj. sitan novac, novčana jedinica.

U makedonskom i bugarskom slični frazemi imaju negativnu konotaciju. Glagol u tim frazemima znači '*tresti se*'. Ti frazemi, osim toga što znače da čovjek troši malo novca, govore i o ljudskoj osobini, tj. škrtosti:

- се тресе над парата (FRM 2008:327)
- се тресе над секоја пара (FRM 2008:327)
- треперя над парата (FRB 2005:888)
- треперя над лева (FRB 2005:888)

Sljedeći frazem je neutralan, označava da netko ulaže novac u nešto (Bárdosi 2004:274):

- belegazolja a pénzét [kao korov baca novac u nešto] (MSZT 2004:274)

Međutim, u ovoj podskupini ima daleko najviše frazema koji se odnose na uzaludno potrošen novac. Dva su glavna motiva u tim frazemima i u hrvatskom i u mađarskom jeziku. Prvi je motiv bacanje novca kroz prozor ili u vodu. O. Nagy se detaljno bavi ovim frazemima (O. Nagy 1993:36-37). Prema njegovu mišljenju frazem potječe iz La Fontaineove bajke u kojoj majmun kroz prozor bogatog, ali škrtog čovjeka, baca njegov novac. Riječ je o međunarodnom frazemu, na francuskom jeziku *jeter l'argent par les fenêtres*, a na njemačkom: *das Geld zum Fenster hinauswerfen*. Frazem se u hrvatskom korpusu javlja u sljedećim oblicima:

- bacati novce kroz prozor (HNFR 1988:335)
- bacati novac u vodu (HNFR 1988:335)
- bacat novce u vitar (FIG 2005:250)
- bacit šolde kroz ponistru (FSG 2011:158)

Srpski su primjeri gotovo potpuno isti:

- бацити новац кроз прозор (FRSJ 2012:568)
- бацити новац у воду (FRSJ 2012:568)

U mađarskom jeziku taj se isti frazem pojavljuje u mnogim podudarnim slikama, dok se neke uvelike razlikuju:

- az ablakon szórja ki a pénzt [kroz prozor baca novac] (MSZK 1982:32)
- két kézzel szórja a pénzt [baca novac objema rukama]
- kidobott pénz [izbačen novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)

Drugi je motiv fućkanje, odnosno zvuk pljeskanja novca. Riječ je o fizičkim aktivnostima koje se shvaćaju kao vrlo ležerne. To se može povezati sa značenjem onog dijela frazema u kojem dolazi do promjene značenja. Frazemi imaju značenje: '*netko troši novac na nepotrebne stvari*', '*uopće ne može dobro gospodariti novcem*', '*ne može štedjeti novac*' (Bárdosi–Kiss 2005:167).

- profućkati sav novac (HEF 2008:524)
- eltapsolja a pénzét [otplješće svoj novac] (SZL 2005:167)

Čest je u frazemima i čovjek koji ne može zadržati novac, ili ga zadrži samo jako kratko vrijeme. U hrvatskom ga jeziku *svrbi*, a u mađarskom *žari*:

- *svrbi novac koga* (HEFR 2009:156)
- *srbe pare koga* (FIG 2005:263)
- *égeti a pénz a zsebét [novac mu užari džep]* (KSZP)

Međutim, u mađarskim frazemima novac uglavnom iscuri iz ruke takvog čovjeka.²¹

- *szétfolyik a pénz a kezében [procuri mu novac u ruci]* (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- *kifolyik a pénz az ujjai között [iscuri mu novac između prstiju]* (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- *elúszik a pénze [otplovi njegov novac]* (SZL 2005:167)

U makedonskim frazemima sa značenjem '*uzaludno potrošiti novac*' nailazimo na zanimljiv motiv čovjeka koji *jede* novac.

- *го јадаг парите* (FRM 2008:322)
- *му ги изеде парите* (FRM 2008:324)
- *ги изеде парите* (FRM 2008:322)

Ostali se frazemi ove podskupine na makedonskom i bugarskom jeziku odnose na osobu koja uopće ne može štedjeti, odnosno koja puno troši:

- *не може пари да заврти* (FRM 2008:325)
- *пара нема да сврти* (FRM 2008:325)
- *пара не свртува* (FRM 2008:325)
- *пара не свътам* (FRB 2005:643)

²¹ Frazem postoji i u hrvatskom jeziku kroz ruke mu curi novac, ali u korpusu nije potvrđen.

U frazemima koji se odnose na potrošnju novca, čest je i motiv „zadnjeg ili posljednjeg novca“. Ti frazemi imaju značenje '*potrošiti sav novac*'. I u hrvatskom i u mađarskom jeziku u tim se frazemima pojavljuje novčana jedinica *para* odnosno *fillér*.

- dati zadnju paru za što (HEFR 2009:171)
- potrošiti do posljednje pare (HFR 2003:215)
- uložiti zadnju paru u što (HEFR 2009:172)
- az utolsó fillérig [do zadnje pare] (MSZT 2004:100)

Isti model postoji i u makedonskom jeziku:

- до последната пара (FRM 2008:323)

Međutim, moramo dodati da frazem *kladim se u zadnju paru* ima drugačije značenje. On označava da smo u nešto posve sigurni (Bendow 2009:172).

4.3. Frazemi kojima se izražava *ušteda*

Važno je kako će čovjek potrošiti svoj novac, no možda je čak i važnije kako se može uštedjeti što više novca. To je izraženo u sljedećim frazemima koji se odnose na čuvanje novca. Vidimo da se novac može čuvati na nekom određenom mjestu ili s nekim određenim ciljem:

- čuvat pare u bičvi²² (FSG 2011:121; FIG 2005:262)
- čuvati bijele novce za crne dane (HFR 2003:196; HSFR 1992:55; HNFR 1988:335)

Sličan frazem s istim značenjem, ali u malo drugačijem obliku, nalazimo i u slovenskoj i makedonskoj frazeologiji:

- hraniti denar za teške dni (HSFR 1992:55)

²² Bičva u splitskom govoru znači čarapu (Petricić 2008:22)

- бели пари за црни дни (FRM 2008:322)

U srpskoj se frazeologiji novac čuva doma "u čarapama" umjesto u banci, frazem postoji u hrvatskoj frazeologiji, međutim u hrvatskom dijelu kospusa samo smo u splitskom dijalektu naišli na primjer:

- држати новац у чарапи (FRSJ 2012:569)
- чувати новац у чарапи (FRSJ 2012:569)
- држати паре у чарапи (FRSJ 2012:569)
- чувати паре у чарапи (FRSJ 2012:569)

U mađarskoj se frazeologiji štedi na drugačiji način:

- fogához veri a garast [lupa groš na svoj zub] (MSZT 2004:102)
- élére rakja a garast [stavi groš na oštricu] (O. Nagy 1993:136)

Frazem, *élére rakja a garast* odnosi se na vrlo štedljivog, čak škrtog čovjeka. O. Nagy se detaljnije bavi tim frazemom (O. Nagy 1993:136-137). Frazem potječe iz vremena kad još nije bilo banaka ni papirnato novca²³, tj. novčanica, nego samo kovanica. Ljudi su svoj novac držali kod kuće. Kako bi što više kovanica stalo u jednu ladicu, kovanice bi slagali jednu pokraj druge, okomito.

U makedonskoj i bugarskoj frazeologiji nailazimo još na sljedeće frazeme koji opisuju čuvanje novaca vezanjem u čvorove. I ti frazemi pripadaju ovoj skupini:

- остава пари настрана (FRM 2008:325)
- една пара два пъти връзвам (FRB 2005:211)
- една пара девет пъти връзвам (FRB 2005:211)
- бръбам парата в три възела (FRB 2005:114)
- скътвам парата във възел (FRB 2005:805)

²³ Frazem je prvi put potvrđen u drugoj polovici 18. stoljeća.

4.4. Frazemi kojima se izražavaju *vrijednost, količina*

Velik dio frazema vezani uz novac izražava vrijednost, odnosno količinu nečega. Razvrstao sam ih u tri podskupine. U prvoj su podskupini frazemi koji se odnose na bezvrijednost, odnosno na malu vrijednost, u drugoj oni koji označavaju veliku količinu novca, tj. veliku vrijednost, a u trećoj su frazemi koji izražavaju neprocjenjivu vrijednost.

4.4.1. Frazemi kojima se izražava *mala vrijednost ili bezvrijednost*

U ovoj podskupini, nema dvojbe, ima najviše frazema. Velik broj tih frazema označava da nešto nema nikakvu vrijednost. Unatoč velikom broju frazema, zapravo je riječ o jednom modelu, *ne vrijedi ni...* odnosno *nem ér ... sem* (ne vrijedi ni ...). U tim frazemima bez iznimke nalazimo sastavnicu novčana jedinica, a mijenjaju se jedino atributi i količina.

- ne vrijedi ni pet para (HFR 2003:215)
- ne vrijedi ni prebijene pare (HFR 2003:215; HEFR 2009:172; HSFR 1992:61; HNFR 1988:385)
- ne vrijediti ni krajcare (FRHS 1982:274)
- ne vrijediti ni prebijene krajcare (FRHS 1982:274)
- ne vridi ni dva po šolda (FSG 2011:158)
- ne vridi ni po šolda (FSG 2011:158)
- ne vridi ni pet para (FSG 2011:121)
- ne vridi ni pribijene pare (FSG 2011:121)
- ne vredi ni pet para (FKG 2008:144)

- nem ér egy lyukas garast sem [ne vrijedi ni probušenog groša] (MSZT 2004:111; SZL 2005:64)
- nem ér egy krajcárt sem [ne vrijedi ni krajcara] (MSZT 2004:195)
- nem ér egy fityinget sem [ne vrijedi ni penija] (MSZT 2004:101; SZL 2005:56)

I u slovenskoj i u srpskoj frazeologiji nailazimo na sličan obrazac:

- ne biti vredan počenega groša (SSF 2011:253)
- vredno niti prebite pare (SSF 2011:253)
- ni vredno niti prebite pare (SSF 2011:253)

- не вреди пола гроша (FRSJ 2012:172)
- не вреди ни пола гроша (FRSJ 2012:172)
- не вреди ни пребијене паре (FRSJ 2012:639)
- не вреди ни пребите паре (FRSJ 2012:639)
- не вреди ни кршене паре (FRSJ 2012:639)
- не вреди ни пробијене паре (FRSJ 2012:639)
- не вреди ни пробите паре (FRSJ 2012:639)
- не вреди ни шупље паре (FRSJ 2012:639)

U makedonskim frazemima ove podskupine uz glagol *vrijediti* pojavljuje se i drugi glagol *činiti*, međutim atributa ima puno manje nego u frazema na ostalim jezicima korpusa:

- не вреди ни пет пари (FRM 2008:324)
- не вреди ни пукната пара (FRM 2008:324)
- не чини ни пукната пара (FRM 2008:324)
- не чини пари (FRM 2008:324)
- ни пет пари не чини (FRM 2008:324)
- пет пари не чини (FRM 2008:324)

U hrvatskom se jeziku opet susrećemo sa strukturom *prebijena para* koju smo ranije zabilježili u frazemima koji su označavali nečije apsolutno neimanje novca. U mađarskom jeziku također možemo primijetiti poznati motiv s kojim smo se već ranije susreli u frazemima; *lyukas garas* (probušen groš). Na slovenskom i srpskom jeziku također se javljaju već poznati atributi *pečeni*, *prebit* odnosno *prebiјen*, *preбит*, *кршен*, *пробијен*, *шупљи*.

Drugi dio ove podskupine čine frazemi koji označavaju beznačajnu količinu ili vrijednost novca. Tih frazema ima znatno manje i dosta su različiti.

- sitna lova (HEFR 2009:127)
- egy fillérlébe sem kerül [ne košta mu ni paru] (MSZT 2004:100; SZL 2005:56)

Sljedeća se dva frazema odnose na nešto '*besplatno*', ili '*vrlo jeftino*'.

- potom pénzért [za jako malo novaca] (MSZT 2004:275)
- rongyos ötszáz forintért [za prnjavih petsto forinti] (MSZT 2004:104)

4.4.2. Frazemi sa značenjem *velika količina novca*

U ovoj podskupini su frazemi koji označavaju veliku količinu novca, odnosno veliku vrijednost. U ovim frazemima, uglavnom, nalazimo sastavnicu *novac* ili neki njegov sinonim:

- masne pare (FIG 2005:262; FSG 2011:121)
- szép pénz [lijep novac] (MSZT 2004:275)

Sljedeća su dva frazema zanimljiva zbog toga što imaju dva značenja, S jedne strane označavaju veliku vrijednost nečega, s druge strane izražavaju ljudsku osobinu²⁴ (Bárdosi Kiss, 2005:167).

- megéri a pénzét [vrijedi svog novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- minden pénzt megér [vrijedi sav novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)

Najviše frazema ove podskupine nalazi se u makedonskom dijelu korpusa:

- арна пара (FRM 2008:322)
- голема пара (FRM 2008:322)

²⁴ Frazemi koji označavaju neku ljudsku osobinu u posebnoj su skupini ove podjele.

- дебела пара (FRM 2008:322)
- големи пари (FRM 2008:322)
- дебели пари (FRM 2008:322)
- огромна пара (FRM 2008:322)
- тешка пара (FRM 2008:322)
- тешки пари (FRM 2008:322)
- убава пара (FRM 2008:327)

Sljedeći frazem u sebi sadrži novčanu jedinicu, a posebno je zanimljiva činjenica da se velika vrijednost izražava negacijom male vrijednosti, odnosno jeftinoće.

- nem két fillér [nije dvije pare] (MSZT 2004:100)

4.4.3. Frazemi kojima se izražava *neprocjenjiva vrijednost*

Trećoj podskupini pripadaju frazemi koji se odnose na neku vrijednost koja je veća od vrijednosti novca, na stvari koje su toliko vrijedne da se ne mogu kupiti novcem. Ti frazemi imaju sastavnicu novac ili neki njegov sinonim, a u većini slučajeva gube značenje povezano s novcem i materijalnim svijetom i označavaju odbijanje ili neuspjeh.

- ni za koje novce (FRHS 1982:395; HNFR 1988:335)
- nema ti para (FIG 2005:263; FSG 2011:121)
- nema ti novaca koji koga/što mogu platiti (FIG 2005:250)
- nema ti šoldi koji mogu platiti što (FSG 2011:158)
- nincs az a pénz [nema tog novca] (MSZT 2004:275)
- semmi pénzért sem [ni za koji novac] (MSZT 2004:275)

4.5. Frazemi u kojima sastavnica novac označuje *moć*

U frazemima koji govore o samom novcu kao pojavi, o obilježjima novca, novac je često jednak *moći*. U ovim frazemima novac se u velikoj mjeri odvaja od svog prvog značenja (financijsko sredstvo) te svoje značenje širi na nove domene.

- novac otvara sva vrata (HEFR 2009:156)
- pénz beszél, kutya ugat [novac govori, pas laje] (MSZT 2004:275)
- пара врти где бургија неће (FRSJ 2012:639)

Međutim, najviše frazema u kojima novac označuje moć ima u makedonskom jeziku:

- парата врти бургијата кај што не може (FRM 2008:326)
- парата и железна врата отвора (FRM 2008:326)
- парите дупат каде што не дупи сврдел (FRM 2008:326)
- пуста пара се отвора (FRM 2008:326)

Jedan makedonski frazem upozorava da novac može biti opasan, a može čak biti i uzrok ubojstva (Dimitrovski, Širilov 2008:326).

- парите се отепувачка (FRM 2008:326)

4.6. Ljudske osobine u frazemima

Najzanimljiviji dio ove podjele predstavlja skupina frazema koji se odnose na ljudske osobine. U svakom frazemu ove skupine dolazi do promjene značenja sastavnice *novac*, odnosno sastavnice koja označava novčanu jedinicu. Ti frazemi govore o ljudskim osobinama te nas u najvećem broju slučajeva upućuju na neku manu ili negativnu osobinu.

Frazeme te skupine možemo podijeliti na dvije podskupine. U prvoj su oni koji se odnose na neku negativnu ljudsku osobinu, dok su u drugoj podskupini oni frazemi koji upućuju na neku pozitivnu, dobru ljudsku osobinu.

4.6.1. Negativne ljudske osobine

- za svoj groš radi (FRSM 1983:25)
- raditi za svoj groš (HNFR 1988:150)

Frazemi se odnose na sebičnog čovjeka koji gleda i radi samo za svoju korist (Kašić 1983:25). Groš se u ovom slučaju odnosi na nečiju korist.

- gledati kroz dinar (FRSM 1983:17)
- gledati sve kroz dinar (FRSM 1983:17)

Čovjek koji hoće samo novac, žudi za novcem (Kašić 1983:17).

- htjeti i ovce i novce (HFR 2003:196; HEFR 2009:187; HNFR 1988:335)
- željeti i ovce i novce (HFR 2003:196; HNF 1988: 336)

Gore navedeni frazemi odnose se na lakomost, na čovjeka koji hoće sve bez izuzetka (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003:209), na čovjeka koji nešto hoće, ali nije spreman na ustupke (Bendow 2009:167). U tim frazemima novac nema konkretnog značenja, a označava samo neko općenito dobro. Moguće je motivacija nastanka ovih frazema, između ostalog, rima *ovce-novce*.

- falša munita (FSG 2011:108)

Frazem znači dvoličnog, prijetvornoga čovjeka (Menac-Mihalić, Menac 2011:108).

- pénzért az apját is elárulná [za novac bi izdao i svog oca] (MSZT 2004:274)

U ovom frazemu riječ novac ima svoje prvobitno značenje, a ukazuje nam da je netko zbog novca spreman i na zločin.

Sljedeća dva frazema odnose se na čovjeka koji ne govori istinu, lažljivca:

- nem készpénz a szava [nije gotovina njegova riječ] (MSZT 2004:177; SZL 2005:103)
- nem készpénz, amit mond [nije gotovina ono što kaže] (MSZT 2004:177)

U ovim dvama frazemima leksem *készpénz* (gotovina) gubi svoje prvo značenje i širi ga na domenu istine, odnosno označava istinu/istinitu riječ.

Što se srpskog jezika tiče, u korpusu je samo jedan frazem koji pripada ovoj podskupini, i to označava škrtog čovjeka (Otašević 2012:569)::

- бити тврд на новцу (FRSJ 2012:569)

U makedonskoj frazeologiji također nalazimo frazeme koji se odnose na ljudsku osobini škrtost:

- му рѣсале парите во љесето (FRM 2008:324)
- не дава ни две пари (FRM 2008:324)
- не дава ни пет парички (FRM 2008:324)
- не дава ни пукната пара (FRM 2008:324)
- не дава ни скршена пара (FRM 2008:324)
- пет пари на дава (FRM 2008:324)

Sljedeći se frazem odnosi na ljudsku osobinu *plašljivost* (Dimitrovski, Širilov 2008:326):

- по пет за пара му оди (FRM 2008:326)

U bugarskoj frazeologiji neki frazemi sa sastavnicom *novac* označuju glupu osobu (Nanova 2005:551, 557):

- нямам акъл за една пара (FRB 2005:551)
- нямам акъл за пет пари (FRB 2005:551)
- нямам ум за една пара (FRB 2005:557)
- нямам ум за пет пари (FRB 2005:557)

4.6.2. Pozitivne ljudske osobine:

Ipak, ima nekoliko iznimaka u nizu frazema s negativnim osobinama. Sljedeći mađarski frazem označava da osoba nije učinila ništa loše, da nije ništa ukrala (Bárdosi Kiss, 2005:56):

- egy fillér sem tapad a kezéhez [ni jedna se para ne lijepi na njegovu ruku] (MSZT 2004:100; SZL 2005:56)

Sljedeća dva frazema označuju da je netko smiješan, zabavan. S ovim smo se dvama frazemima već i prije susreli, no u ovom slučaju značenja su im drugačija

- megéri a pénzét [vrijedi svog novca] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)
- minden pénzt megér [vrijedi sav novac/vrijedan je svog novca] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)

U korpusu se nalazi jedan frazem u mađarskom jeziku koji se odnosi na neku baš dobru ljudsku osobinu, u ovom slučaju *marljivost*, a nalazi se u ovom korpusu.

- nem lopja a pénzt [ne krade novac] (MSZT 2004:274; SZL 2005:167)

Dakle, netko tko svoj novac zarađuje teškim, poštenim radom pa ga tako i ne trati (Bárdosi, Kiss 2005:167).

U bugarskoj frazeologiji bilježimo frazem sa sastavnicom novac koji označuje finog, iskusnog čovjeka (Nanova 2005:302):

- излизана пара сѣм (FRB 2005:302)

5. Frazemi izvan podjele

U korpusu je pronađeno i nekoliko frazema koje nisam mogao rasporediti u navedene podskupine, te oni tako čine jednu posebnu skupinu. Budući da na temelju tih primjera jasno možemo vidjeti širenje značenja leksema *novac*, nisam ih htio izostaviti iz rada.

Kao prvi navodim mađarski frazem:

- az idő pénz [vrijeme je novac] (ÉSZ2 2007:1253)

Taj frazem znači da i vrijeme ima svoju vrijednost, tako u ovom frazemu sastavnica novac označava vrijednost, odnosno protuvrijednost (Eőry 2007, sv. 2, 1253).

Na frazem, identičan po strukturi i značenju, nailazimo i u hrvatskom jeziku, makar ga nisam pronašao u svom korpusu. Izraz *vrijeme je novac* smatra se poslovicom u hrvatskom jeziku.²⁵

- koliko para toliko muzike (FIG 2005:262)

Frazem označava čovjekovu spremnost/predanost nečemu, odnosno onoliko koliko je čovjek spreman dati, truditi se za nešto, uložiti u nešto, toliko će mu se vratiti. U ovom frazemu, dakle, leksem para odnosi se na trud, odnosno investiciju (Menac-Mihalić 2005:262). Potpuno isti frazem nalazi se i makedonskom dijelu korpusa:

- колику пари толку музика (FRM 2008:324)

Zanimljivo je da se navedeni frazem najčešće upotrebljava u negativnom kontekstu, primjerice ako kupimo neki predmet po cijeni nižoj od one na koju smo navikli i taj se predmet ubrzo pokvari, običavamo reći *koliko para, toliko muzike* kako bismo istaknuli da ako je nešto dostupnije, ne mora nužno značiti da će i trajati. Također je zanimljivo da i druga sastavnica ovog frazema, tj. muzika gubi svoje prvobitno značenje, odnosno šiti ga na drugu domenu, domenu dobitka (ono što dobivamo kao rezultat naspram onoga što smo uložili).

- kis pénz – kis foci [mali novac – mali nogomet] (MSZT 2004:275)

Makar je značenje ovog frazema slično značenju prijašnjega frazema, njihovi su oblici posve drugačiji. Frazem označava da dobar učinak treba i platiti (Bárdosi 2004:275). Zanimljiv je atribut leksema novac (mali novac), koji se u ovom frazemu pojavljuje u svom prvobitnom značenju.

²⁵ Pavao MIKIĆ, Danica ŠKARA, *Kontrastivni rječnik poslovice* Zagreb : Školska knjiga : "August Cesarec", 1992. str. 175..

- leteszi a garast [stavi groš] (O. Nagy 1993:193)
- én tettem le a garast [ja sam stavio groš] (O. Nagy 1993:193)

Frazem znači '*daj da završim svoj govor, nemoj me prekidati*'. U njemu leksem *garas* gubi svoje značenje i više ne znači novčanu jedinicu, već pravo na riječ, govor (O. Nagy 1993:193-195).

- készpénznek veszi [smatra gotovinom] (SZL 2005:103)

Frazem znači da netko bez sumnje vjeruje u nešto makar izvor te informacije uopće nije siguran.

- nem készpénz a szava [njegova riječ nije gotovina] (MSZT 2004:177; SZL 2005:103)

Frazem označuje da nije sigurno govori li netko istinu ili ne.

U prethodna dva frazema (*nem készpénz a szava* i *nem készpénz, amit mond*) uočili smo da leksem *készpénz* (gotovina) gubi svoje prvobitno značenje. Javlja se u obama frazemima u istom značenju, označava istinu, istinitu riječ (Bárdosi, Kiss 2005:103). U hrvatskom se jeziku takav nalazi, a to se javlja s leksemima *gotov novac*, a ne s leksemom *gotovina*:

- primati za gotov novac (FRHS 1982:396)
- uzimati za gotov novac (FRHS 1982:396)
- készpénzre vált [mijenja u gotovinu] (SZL 2005:103)

U ovom pak frazemu leksem *készpénz* gubi svoje prvobitno značenje i ovaj put se javlja u novom, trećem značenju. Naime, frazem označava pojavu kada netko nešto pretvara u svoju korist, kad nešto iskorištava za svoju prednost, a sam leksem gotovina u ovom slučaju označava korist, prednost, dakle širi svoje značenje na još udaljeniju domenu (Bárdosi, Kiss 2005:103).

- se pénz, se posztó [ni novca, ni sukna] (MSZT 2004:275)

Ovaj se frazem upotrebljava kada opisujemo čovjeka koji se uzalud trudio, kada opisujemo onoga koji nije dobio ono na što je računao, ali ne samo da nije dobio ono što je tražio, nego je na kraju ostao i bez onoga što je još na početku svojeg pothvata imao, ostao je bez onoga što je u nešto uložio. O. Nagy se detaljno bavi ovim frazemom. Prema Nagyjevu mišljenju, taj frazem potječe iz vremena kad su još činovnici svoje plaće još dobivali u novcu i u suknu, a kako u ranom novovjekovlju vojnici nisu redovito dobivali plaće, često su se žalili da nisu dobili ni novca, ni sukna (O. Nagy 1993:390-391).

- rossz pénz nem vész el [ne gubi se loš novac] (MSZT 2004:275; ÉSZ2 2007:1253)

Ovo je zanimljiv frazem koji upućuje na to da se ništa loše neće dogoditi onom predmetu koji za nas nema vrijednost, koji ni malo ne cijenimo, koji nam nije važan (Bárdosi 2004:275). Drugim riječima, u ovom se frazemu novac, odnosno loš novac, odnosi na nepotreban, nevažan predmet.

- biti podoben kakor groš grošu (SSF 2011:253)
- biti podoben kakor krajcar krajcarju (SSF 2011:396)

Oba slovenska frazema upućuju na činjenicu da je netko nekome jako sličan (Keber 2011:253). U ovim je frazemima tako najvažnija samo jedna osobina novčanih jedinica, tj. da kovanice iste vrijednosti potpuno isto izgledaju.

6. Zaključak

U ovom smo radu pokušali prikazati odnose između hrvatskih, mađarskih, slovenskih, srpskih makedonskih i bugarskih frazema koji u sebi uključuju leksem *novac*. Na početku smo se ovog rada upoznali s frazeologijom te njezinom definicijom u hrvatskih i mađarskih jezikoslovaca. Proučavali smo s jedne strane podrijetlo i povijest novca te njegovo značenje u čovjekovu životu, s druge smo strane istraživali hrvatske i mađarske lekseme sa značenjem novac ili novčana jedinica koji su bili izabrani za korpus rada.

U ovom smo radu analizirali i usporedio frazeme u srodnim i nesrodnim jezicima. Pokušali smo dokazati da je na ovom području jezikoslovlja kulturološka i povijesna povezanost čak i važnija od jezične srodnosti. Vidjeli smo da je većina proučavanih frazema slična, iste su motivacije u dvama glavnim (nesrodnim) jezicima analiziranim u ovom radu, tj. u hrvatskom i u mađarskom jeziku. Mnogo frazema pripada istome modelu u različitim jezicima. Uz to, pronašli smo i lažne prijatelje (mađ. *űl a pénzén* te srp. *седети на новцу*), što je vrlo rijetka pojava u frazeologiji.

Za potrebe rada izrađen je i manji korpus²⁶ koji nam je poslužio kao polazište pri analizi. Kako je analiza napredovala, uvidjeli smo da se najveći broj frazema s novcem i novčanom jedinicom odnosi na značenja povezana s posjedovanjem, nabavljanjem i potrošnjom novca. U tim se frazemima novac i novčane jedinice javljaju u svojim osnovnim značenjima. Velik broj tih frazema pripada istome modelu u kojemu nailazimo na potpune ili skoro iste oblike i sastavnice i u hrvatskom i u mađarskom jeziku (kao i u ostalim jezicima). U tim frazemima ima najmanje razlike između mađarskih i hrvatskih i ostalih južnoslavenskih frazema proučenih u ovom radu. Ti frazemi su skoro potpuno isti. Najmanje su se sličnosti pokazale između frazema kojima smo se bavili na kraju, a koji se odnose na obilježja samog novca i na ljudske osobine.

Iako na njih nailazimo u puno manjem broju, zanimljiviji su nam ipak frazemi u kojima dolazi do potpune promjene značenja pojedinih leksema sa značenjem novac ili novčana jedinica, odnosno sastavnica frazema. Među ovim frazemima ima znatno manje podudarnosti između hrvatskih (slavenskih-slovenskih/srpskih/makedonskih/bugarskih) i mađarskih frazema.

Budući da je novac bio vrlo važno srdestvo u čovjekovu životu već i prije, a u današnje vrijeme on je možda čak i još važniji nego je prije bio, preko frazema smo dodirnuli ne samo materijalno stanje, već i ljudsko ponašanje, osobine te međuljudske odnose.

²⁶ Korpus sadrži 92 hrvatska, 76 mađarskih, 15 slovenskih, 33 srpska, 56 makedonskih i 52 bugarska frazema.

7. Literatura, izvori

7.1. Literatura:

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESZ) A-GY. ur. Benkő Loránd. Budapest: Akadémia Kiadó. 1967.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESZ) Ö-Zs. ur. Benkő Loránd. Budapest: Akadémia Kiadó. 1976.

Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ. *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2005.

Željka FINK. *Rat i mir u hrvatskoj frazeologiji*. Riječki filološki dani : zbornik radova 6. Rijeka: Filozofski fakultet. 2006.

Željka FINK. *Trošimo li do zadnje pare ili lipe (Novčane jedinice u hrvatskoj frazeologiji)*. Riječki filološki dani : zbornik radova 7. Rijeka: Filozofski fakultet. 2008.

Željka FINK ARSOVSKI. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. 2006.

FORGÁCS Tamás. *Bevezetés a frazeológiába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2007.

HADROVICS László. *Magyar frazeológia: történeti áttekintés*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1995.

Hrvatska enciklopedija (HE). 7, Mal-Nj. gl. ur. August Kovačec. Zagreb: Leksikografski zavod. 2005.

Hrvatski jezični portal. hjp.srce.hr

Bratoljub KLAJČ. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske. 2002.

Magyar értelmező kéziszótár (MÉK). Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003.

Antica MENAC. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra. 2007.

Željko PETRIĆ. *Splitski rječnik*. Split: Naklada Bošković. 2008.

Marko SAMARDŽIJA. *Hrvatski jezik 4*. Zagreb: Školska knjiga. 1998.

JUHÁSZ József. *A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína*. Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. ur.: Rácz Endre i Szathmári István. str. 99-120. Budimpešta: Tankönyvkiadó. 1980.

Marija TURK. *Hungarizmi u hrvatskoj frazeologiji* Hrvati i Mađari u svijetu prožimanja kultura i jezika. ur. Stjepan Blažetin ml. str. 265-274. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod. 1997.

Ivana VIDOVIĆ BOLT. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji 1*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 2011.

7.2. Izvori:

Antica MENAC, Željka FINK-ARSOVSKI, Radomir VENTURIN. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. 2003. (HFR 2003)

Antica MENAC, Jurij ROJS. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta. 1992. – (HSFR 1992)

Josip MATEŠIĆ. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. 1982. (FRHS 1982)

Jovan KAŠIĆ [et.al.]. *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-mađarski*. Novi Sad: Filozofski fakultet: Institut za južnoslavenske jezike: Institut za mađarski jezik i književnost i hungarološka istraživanja: Zavod za izdavanje udžbenika. 1983. (FRSM 1983)

Jela MAREŠIĆ, Mira MENAC-MIHALIĆ. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2008. (FKG 2008)

Mira MENAC-MIHALIĆ, Antica MENAC. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2011. (FSG 2011)

Mira MENAC-MIHALIĆ. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Školska knjiga. 2005. (FIG 2005)

Ivana BENDOW. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*. Zagreb: Školska knjiga. 2009. (HEFR 2009)

Renate HANSEN, Josip MATEŠIĆ, Jürgen PETERMANN, Stefan RITTGASSER, Martina STEIGER, Irena ZIMANJI-HOFER. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. redakcija Josip Matešić. urednik Branimir Donat. Zagreb: München: Nakladni zavod Matice hrvatske: O. Sagner. 1988. (HNFR 1988)

Dalibor VRGOČ, Željka FINK-ARSOVSKI. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik : kazalo engleskih i hrvatskih frazema*. Zagreb: Naklada Ljevak. 2008. (HEF)

194 közmondás és szólásmondás pénzről, gazdaságról, gyarapodásról, szegénységről. www.hosnok.hu/penz/194kozmondas.pdf, pregled 14.8.2013. (KSZP)

BÁRDOSI Vilmos, KISS Gábor. *Szólások: 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2005. (SZL 2005)

Magyar szólástár : szólások, helyezetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. ur. Bárdosi Vilmos. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2004. (MSZT 2004)

O. NAGY Gabor. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat. ³1982. (MSZK 1982)

Értelmező szótár+: értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. sv. 1, A-K. ur. Eöry Vilma, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2007. (ÉSZ1 2007)

Értelmező szótár+ : értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. sv. 2, L-Zs. ur. Eöry Vilma. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2007. (ÉSZ2 2007)

Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. ur. Margalits Ede. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1897. (reprint 1990) (MKSZ 1897)

O. NAGY Gábor. *Mi fán terem?*. Budapest: Gondolat-Tálatum. 1993. (MFT 1993)

Janez KEBER. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC: ZRC SAZU. 2011. (SSF 2011)

Ђорђе ОТАШЕВИЋ. *Фразеолошки речник српског језика*. Novi Sad: Prometej. 2012. (FRSJ 2012)

Тодор ДИМИТРОВСКИ, Ташко ШИРИЛОВ. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. том први. Скопје: Огледало. 2003. (FRM 2003)

Тодор ДИМИТРОВСКИ, Ташко ШИРИЛОВ. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. том втори. Скопје: Огледало. 2008. (FRM 2008)

Ани НАНОВА. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. Sofija: Хейзъл. 2005. (FRB 2005)